

Univerzita Pardubice
Fakulta chemicko-technologická
Katedra obecné a anorganické chemie

Přípravný kurs pro studium obecné a anorganické chemie

doc. Ing. Milan Nádvorník, CSc.

Pardubice 2008

1. Základní pojmy

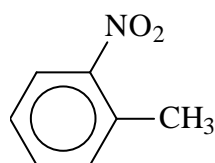
Prvek a sloučenina

Chemický **prvek** je látka, jejíž všechny atomy mají shodné atomové číslo, udávající počet protonů v jádrech atomů. **Sloučenina** je látka vystavěná z atomů alespoň dvou odlišných prvků pospojovaných do molekul (nebo formálních vzorcových jednotek) jediného typu.

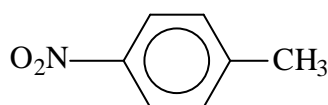
Molekuly jsou tedy částice, vystavěné z atomů spojených chemickými vazbami a vystupující i reagující jako celek. Molekuly tvoří řada sloučenin i prvků, např. N_2 , Cl_2 , S_8 , P_4 , H_2O , NH_3 , C_4H_{10} , C_6H_6 , HNO_3 , S_2Cl_2 . V řadě dalších případů je složení základního uspořádání stavebních kamenů v látkách vystiženo **vzorcovou jednotkou**: u iontových sloučenin nebo u kovalentních vysokomolekulárních sloučenin není na místě pojem molekula zavádět. Např. chlorid draselný, KCl , je vystavěn z iontů K^+ a Cl^- . Hexakynoželeznan draselný, $K_4[Fe(CN)_6] \cdot 3H_2O$, obsahuje ionty K^+ , $[Fe(CN)_6]^{4-}$ a molekuly hydrátové vody, H_2O . V grafitu jsou atomy uhlíku spojeny chemickými vazbami do plošné šestiúhelníkové mřížky (příklad rovinného polymeru), v karbidu křemičitém, SiC , je každý atom spojen čtyřmi kovalentními vazbami se čtyřmi sousedními atomy druhého prvku v prostorovou síť (příklad prostorového polymeru). U lineárních makromolekul je složení vystiženo popisem jednoho z článků polymeru, např. polyvinylchlorid $-[CHCl-CH_2]_x-$ nebo polystyren $-[CH(C_6H_5)-CH_2]_x-$.

Čistá látka a směs

Pod pojmem **čistá látka** rozumíme určitou strukturní modifikaci prvku nebo sloučeniny, v níž se na výstavbě její struktury podílejí jedny a tytéž druhy částic v jednom a též prostorovém uspořádání. Jsou-li částice, např. molekuly, tvořící čistou látku, shodné co do počtu a druhu atomů, z nichž jsou vystavěny, ale liší se jejich prostorovým uspořádáním, hovoříme o isomerech. Např. o-nitrotoluen a p-nitrotoluen jsou tvořeny molekulami o stejném celkovém složení, $C_7H_7O_2N$, ale rozdílném prostorovém uspořádání:

ortho-isomer

para-isomer

Každý z isomerů představuje sám o sobě čistou látku.

Je-li prvek tvořen více strukturními modifikacemi, nazýváme tento jev **alotropií**. Známé jsou příklady alotropických modifikací u kyslíku (O_2 a O_3 – ozon), uhlíku (grafit a diamant) a fosforu (bílý fosfor tvořený tetraedrickými molekulami P_4 a červený fosfor tvořený směsí lineárních polymerů). U sloučenin označujeme existenci více strukturních modifikací jako **polymorfii**; jednotlivé modifikace se opět liší prostorovým uspořádáním základních stavebních kamenů (např. atomů nebo iontů) v látce. Tak např. v tmavě zeleně zbarvené α -modifikaci MnS nacházíme okolo každého iontu Mn^{2+} šest nejbližších iontů S^{2-} umístěných ve vrcholech oktaedru a stejně okolo každého iontu S^{2-} je nejbližších šest iontů Mn^{2+} opět orientováno ve vrcholech oktaedru. Naproti tomu v oranžově zbarvené β -modifikaci MnS je okolo každého iontu tetraedrické uspořádání iontů partnerských.

Strukturní modifikace se od sebe liší fyzikálními i chemickými vlastnostmi (barvou, rozpustností, reaktivitou apod.).

Úkol: Rozeberte, jakými vlastnostmi se liší alotropické modifikace kyslíku, uhlíku a fosforu.

Z praktických důvodů pokládáme za čistou látku takovou, která vykazuje **konečné specifické vlastnosti** (např. bod tání, bod varu, index lomu, spec. elektrickou vodivost apod.) **dalším čištěním se již nemění.**

V přírodě se látky nacházejí obvykle se směsích. Tyto **směsi**, podobně jako reakční směsi po syntézách uskutečňovaných v chemických laboratořích nebo provozech, dělíme řadou metod s cílem získat čisté látky. Mezi nejběžnější metody dělení směsí látek patří: plavení, sedimentace, filtrace, extrakce, krystalizace, destilace, sublimace.

Úkol: Popište fyzikální eventuálně fyzikálně-chemické principy citovaných metod sloužících k dělení směsí látek.

2. Složení atomů. Atomové jádro

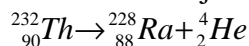
Atomy jsou složeny z kladně nabitých atomových jader a z elektronového obalu. Atomové jádro je tvořeno nukleony: kladně nabitými protony ${}^1_1p$ a nenabitými neutrony ${}^1_0n$. Atomové neboli protonové číslo Z udává počet protonů v jádře atomu a počet elektronů v jeho obalu. Nukleonové číslo A udává součet počtu protonů a neutronů. Nuklidy jsou látky složené z atomů s týmž Z a A . Izotopy téhož prvku mají shodné Z , liší se však v A : např. ${}^{32}_{16}S$, ${}^{33}_{16}S$, ${}^{34}_{16}S$.

Prakticky veškerá hmotnost atomu je soustředěna v jádře, neutron ${}^1_0n$ je jen nepatrně těžší než proton ${}^1_1p$, zatímco hmotnost elektronu e^- je zhruba 1836x menší než protonu.

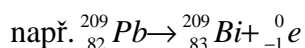
Radioaktivita

Jádra těžkých atomů ($Z > 83$) a jádra atomů s nevhodným poměrem protonů a neutronů podléhají radioaktivnímu rozpadu různých typů:

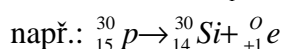
Přeměna α : je vyzařováno héliové jádro, např.

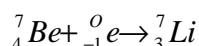
Přeměna β : je vyzařován elektron uvolněný přeměnou jednoho z neutronů v jádře na proton podle rovnice: ${}^1_0n \rightarrow {}^1_1p + {}^0_{-1}e$

Přeměna β^+ : je vyzařován pozitron (částice o hmotnosti elektronu, ale s kladným nábojem), uvolněný přeměnou ${}^1_1p$ na ${}^1_0n$ podle rovnice: ${}^1_1p \rightarrow {}^1_0n + {}^0_{+1}e$

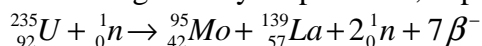
Záchyt elektronu: elektron z hladiny ležící nejbližší k jádru je jádrem zachycen a ${}^1_1p$ se přemění na ${}^1_0n$, např.:

Stabilizace jader a atomů po radioaktivní přeměně bývá často doprovázena vyzářením kvant elektromagnetického záření o velmi krátké vlnové délce, kterou označujeme jako **záření γ** .

Atomová energie

Jádro vybraných izotopů uranu a plutonia se po vniknutí neutronu štěpí na menší fragmenty za uvolnění 2-3 neutronů a velkého množství energie, kterou lze v jaderném reaktoru získat regulovaným způsobem, např. podle rovnice

Úkol: Napište rovnici jaderného štěpení ${}_{92}^{235}\text{U}$ po vniknutí neutronu za vzniku Ba a Kr nebo Sr a Xe.

3. Základní formy chemického vyjadřování

Symboly prvků, vzorce, názvosloví anorganických sloučenin

Protože symboly a názvy prvků se využívají i ve vyjadřování vzorců a názvů sloučenin, je nezbytné je bezpečně zvládnout. Z dosud známých 105 prvků má zhruba 1/5 **latinské názvy výrazněji odlišné od názvů českých**. Jsou to:

vodík	křemík	měď
uhlík	fosfor	stříbro
dusík	síra	cín
kyslík	draslík	antimon
sodík	vápník	zlato
hořčík	železo	rtuť
hliník	nikl	olovo

Úkol: Ke každému z uvedených prvků napište symbol a latinský název prvku.

Při procvičování ostatních symbolů prvků je třeba mít na paměti, že k nejčastějším omylům a záměnám dochází u prvků začínajících stejným písmenem:

C Ca Cd Ce Cf Cl Cm Co Cr Cs Cu Y Yb F Fe Fm Fr
Mg Mo Mn Md B Be Bi Bk Br Eu Er Es P Pa Pb Pd Pm Pu Pt
Ra Rb Re Rh Rn Ru Ta Tb Tc Te Th Tl Tm S Sb Sc Se Sm Sn Sr

Úkol: K uvedeným symbolům prvků si doplňte názvy prvků a výsledek si zkontrolujte podle údajů v tabulkách.

Hlavní zásady názvosloví a názvoslovné pomůcky:

- české názvy sloučenin jsou převážně složeny ze dvou slov:
podstatné jméno udává název aniontu nebo elektronegativnější součásti sloučeniny, přídavné jméno udává název kationtu nebo elektropozitivnější součásti, např. oxid rubidný, bromid strontnatý, hydroxid thallitý, síran železnatý, chloristan kademnatý apod.
- ve vzorcích je naopak uváděn nejprve kation, pak anion:
 Rb_2O , SrBr_2 , $\text{Tl}(\text{OH})_3$, $\text{Fe}_2(\text{SO}_4)_3$, $\text{Cd}(\text{ClO}_4)_2$
- k vystižení **kladných** oxidačních čísel prvků jsou názvoslovně využívány **valenční přípony** (viz tabulka)

- **záporná** oxidační čísla jsou vyjádřena příponou -id, která oxidační číslo kvantitativně nepostihuje: O^{2-} oxid, S^{2-} sulfid, Cl^- chlorid apod.
- k přesnějšmu a jednoznačnému určení složení sloučenin jsou využívány **řecké číslovkové předpony**, a to buď **jednoduché** (mono-, di-, tri-, tetra-, penta-, hexa-, hepta-, okta-, nona-, undeka-, dodeka-) k vyjádření počtu jednoduchých atomů, nebo **násobné** (bis-2x, tris-3x, tetrakis-4x atd.) k vyjádření počtu větších atomových skupin, např. aniontů.

Příklady:	K_3PO_4	fosforečnan tridraselný
	$Ca_3(PO_4)_2$	fosforečnan trivápenatý
	$ZrSiO_4$	křemičitan zirkoničitý
	$Zr(SiO_3)_2$	bis(křemičitan) zirkoničitý
	$K_2Cr_2O_7$	dichroman didraselný
	$Mg_2P_2O_7$	difosforečnan dihořečnatý
	$FeBO_3$	boritan železitý
	$Fe(BO_2)_3$	tris(boritan) železitý

Určování oxidačního čísla:

Oxidační číslo je elektrický náboj, který by byl přítomen na atomu prvku, pokud by elektrony v každé vazbě vycházející z tohoto atomu byly úplně předány elektronegativnějšmu atomu:

- volné prvky (ať atomy nebo molekuly) mají oxidační číslo 0,
- vodík má oxidační číslo +I (výjimka: vodík ve sloučeninách s vysoce elektropozitivními prvky – alkalickými kovy a kovy alkalických zemin – v hydridech $-H^-$),
- kyslík má oxidační číslo -II (výjimky: peroxidy O_2^{2-} (-I) a sloučeniny kyslíku s fluorem (F^{-1})),
- součet oxidačních čísel ve sloučeninách je roven nule, v iontu je roven náboji iontu,
- kontrola vypočteného oxidačního čísla podle postavení prvku v periodickém systému.

Úkol: Stanovte oxidační číslo prvků v následujících sloučeninách nebo v iontech:

Tabulka valenčních přípon:

Kationty nebo elektropozitivní součásti		
Ox. č.	Koncovka	Příklady
I	-ný	Au_2O oxid zlatný, K^+ kation draselný ^{†)}
II	-natý	CdO oxid kademnatý, Mg^{2+} kation hořečnatý ^{†)}
III	-itý	Fe_2O_3 oxid železnatý, La^{3+} kation lanthanitý ^{†)}
IV	-ičitý	PbO_2 oxid olovičitý, Ce^{4+} kation ceričitý ^{†)}
V	-ečný	PCl_5 chlorid fosforečný
	-ičný	V_2O_5 oxid vanadičný
VI	-ový	MoO_3 oxid molybdenový, SF_6 fluorid sírový
VII	-istý	Mn_2O_7 oxid manganistý, IF_7 fluorid jodistý
VIII	-ičelý	RuO_4 oxid rutheničelý, OsO_4 oxid osmičelý

^{†)} při slovním zadání chemických rovnic se často používá pojmenování sůl draselná, sůl hořečnatá, sůl lanthanitá, sůl ceričitá apod.

Anionty, zejména odvozené od kyslíkaných kyselin		
Ox. č.	Koncovka	Příklady
I	-nan	NaClO chlornan sodný, IO ⁻ jodnan
II	-natan	K ₂ BeO ₂ beryllnatan draselný, CaZnO ₂ zinečnatan vápenatý
III	-itan	NO ₂ ⁻ dusitan, BO ₃ ³⁻ boritan(3-)
IV	-ičitan	CO ₃ ²⁻ uhličitan, SeO ₃ ²⁻ seleničitan
V	-ečnan	PO ₄ ³⁻ fosforečnan (3-), AsO ₄ ³⁻ arseničnan(3-)
	-ičnan	NO ₃ ⁻ dusičnan, VO ₃ ⁻ vanadičnan
VI	-an	SO ₄ ²⁻ síran, TeO ₆ ⁶⁻ telluran(6-)
		CrO ₄ ²⁻ chroman, MoO ₄ ²⁻ molybdenan
VII	-istan	ClO ₄ ⁻ chloristan, IO ₄ ⁻ jodistan
		IO ₆ ⁵⁻ jodistan(5-), MnO ₄ ⁻ manganistan
VIII	-ičelan	OsO ₃ N ⁻ nitrido-trioxoosmičelan(-)

Názvy a vzorce základních typů anorganických sloučenin

a. Binární a pseudobinární sloučeniny

Název vzniká kombinací názvu kationtu s názvem aniontu, který je tvořen koncovkou -id (až na výjimky), která nemá valenční význam. Proto je třeba pamatovat si názvy aniontů včetně jejich náboje, nebo u jednotlivých aniontů odvodit záporný náboj podle postavení prvku v periodické tabulce.

H ⁻ , D ⁻	hydrid, deuterid
F ⁻ , Cl ⁻ , Br ⁻ , I ⁻	fluorid, chlorid, bromid, jodid
O ²⁻ , S ²⁻ , Se ²⁻ , Te ²⁻	oxid, sulfid, selenid, tellurid
N ^{-III} , P ^{-III} , As ^{-III} , Sb ^{-III}	nitrid, fosfid, arsenid, antimonid
C ^{-IV} , Si ^{-VI}	karbid, silicid

OH ⁻	hydroxid	NH ₂ ⁻	amid
O ₂ ²⁻	peroxid	N ₃ ⁻	azid (struktura: N=N=N)
O ₂ ⁻	hyperoxid	HS ⁻	hydrogensulfid
S ₂ ²⁻	disulfid	OCN ⁻	kyanatan
S _n ²⁻	polysulfid	SCN ⁻	thiokyanatan
C ₂ ²⁻	acetylid	CN ⁻	kyanid

Příklady:

SF ₆	fluorid sírový	Li ₃ N	nitrid lithný
CaH ₂	hydrid vápenatý	Pb(N ₃) ₂	azid olovnatý
Re ₂ O ₇	oxid rhenistý	Sr(CN) ₂	kyanid strontnatý
Na ₂ O ₂	peroxid sodný	SiC	karbid křemičitý
BaSe	selenid barnatý	Ag ₂ C ₂	acetylid stříbrný
CaS ₂	disulfid vápenatý	TlSCN	thiokyanatan thallný

Úkol:

Pojmenujte: Au_2O ZnS FeS_2 CdSe $\text{Th}(\text{OH})_4$ BaO_2 ClF_3 Sb_2Te_3 BiP
 Sr_3As_2 Al_4C_3 NH_4OCN NaNH_2 AgN_3 AlN $\text{Ba}(\text{SCN})_2$ $\text{Hg}(\text{CN})_2$ Na_2C_2 IBr
Napište vzorce: oxid rubidný, sulfid chromitý, hydrid barnatý, fluorid jodičný, disulfid manganatý, nitrid hořečnatý, azid sodný, thiokyanatan amonný, polysulfid sodný, hydrogensulfid vápenatý.

b. **Sloučeniny vodíku s nekovy**

U sloučenin nekovů VII. a VI. skupiny se používá název složený z názvu prvku, vkladného –o– a slova vodík:

HF , HCl , HBr , HI fluorovodík, chlorovodík, bromovodík, jodovodík

H_2S , H_2Se , H_2Te sirovodík, selenovodík, tellurovodík

analogicky i v následujících případech: HCN kyanovodík, HN_3 azidovodík.

U nasycených sloučenin prvků III. – VI. hlavní skupiny s vodíkem je název sloučeniny odvozen od kmene latinského názvu prvku příponou –an:

BH_3 , B_2H_6 , AlH_3 boran, diboran, alan

SiH_4 , Si_2H_6 , SnH_4 , PbH_4 silan, disilan, stannan, plumban

PH_3 , P_2H_4 , AsH_3 , SbH_3 fosfan, difosfan, arsan, stiban

H_2S , H_2S_2 , H_2Se , H_2Te sulfan, disulfan, selan, tellan

c. **Kyseliny**

V názvech kyslíkatých kyselin je valenční koncovkou respektováno kladné oxidační číslo centrálního atomu, řeckou číslovkovou předponou spolu s předponou **-hydrogen-** počet nahraditelných vodíkových atomů. V názvech **isopolykyselin**, což jsou látky vznikající formálně kondenzací jednoduchých kyselin (např. $2\text{H}_3\text{PO}_4 = \text{H}_4\text{P}_2\text{O}_7 + \text{H}_2\text{O}$) a obsahující více než 1 atom jednoho a téhož prvku, od něhož je kyselina odvozena, je nezbytné uvést řeckou číslovkovou předponou počet atomů centrálního prvku:

HBrO	kyselina bromná
HClO_2	kyselina chloritá
H_3BO_3	kyselina trihydrogenboritá
H_2SeO_3	kyselina seleničitá
H_4SiO_4	kyselina tetrahydrogenkřemičitá
$\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_5$	kyselina disiřičitá,
HBrO_3	kyselina bromičná
H_3PO_4	kyselina trihydrogenfosforečná
HI_3O_8	kyselina trijodičná
$\text{H}_4\text{As}_2\text{O}_7$	kyselina tetrahydrogendiarseničná
H_2SeO_4	kyselina selenová
H_6TeO_6	kyselina hexahydrogentellurová
$\text{H}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$	kyselina dichromová
$\text{H}_{10}\text{Te}_2\text{O}_{11}$	kyselina dekahydrogenditellurová
HMnO_4	kyselina manganistá
H_3IO_5	kyselina trihydrogenjodistá
H_5IO_6	kyselina pentahydrogenjodistá
$\text{H}_4\text{I}_2\text{O}_9$	kyselina tetrahydrogendijodistá

Úkol:

Pojmenujte: HIO , HClO_4 , HNO_2 , H_3AsO_4 , H_4GeO_4 , H_2MoO_4 , H_3VO_4 , $\text{H}_2\text{S}_2\text{O}_7$, $\text{H}_4\text{P}_2\text{O}_7$, H_3ReO_5

Uveďte vzorec: kyselina uhličitá, kyselina trihydrogenarsenitá, kyselina chlorná, kyselina trihydrogenarseničná, kyselina tetrahydrogendirheničná, kyselina wolframová.

d. **Soli kyslíkatých kyselin a isopolykyselin**

Názvy jsou tvořeny kombinací názvů aniontů a kationtů (viz tabulka valenčních koncovek), pro jednoznačnost vyznačujeme v případě potřeby počet kationtů užitím řecké jednoduché číslovkové předpony; není-li to v některých případech postačující (pro kombinaci kationtu Me^{3+} s anionty kyseliny, která může být jedno- nebo trojsytná, nebo kationtu Me^{+IV} s anionty kyseliny, která může být dvoj- nebo čtyřsytná) užívá se násobná číslovková předpona u názvu aniontu (viz příklady u číslovkových předpon na str. 5):

$\text{Bi}(\text{NO}_3)_3$	dusičnan bismutitý
$\text{Cr}_2(\text{SO}_4)_3$	síran chromitý
$\text{Ce}(\text{SO}_4)_2$	síran ceričitý
MnWO_4	wolframan manganatý
K_3AsO_4	arseničnan tridraselný
Mg_2GeO_4	germaničitan dihořečnatý
$\text{Cu}_3(\text{PO}_4)_2$	fosforečnan triměďnatý
$(\text{NH}_4)_2\text{Cr}_2\text{O}_7$	dichroman diamonný
$\text{Cd}_2\text{As}_2\text{O}_7$	diarseničnan dikademnatý
$\text{K}_2\text{S}_2\text{O}_5$	disiřičitan didraselný
$\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7$	tetraboritan disodný
$\text{Ca}_4\text{Si}_3\text{O}_{10}$	trikřemičitan tetravápenatý
$(\text{NH}_4)_2\text{U}_2\text{O}_7$	diuranan diamonný
$(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24}$	heptamolybdenan hexaamonný
$\text{LaV}_5\text{O}_{14}$	pentavanadičnan lanthanitý

Přítomnost dosud nenahrazených „kyselých“ vodíkových atomů u **hydrogen – soli** vystihujeme předponou hydrogen- spolu s odpovídající řeckou číslovkovou předponou:

BaHPO_4	hydrogenfosforečnan barnatý
LiH_2PO_4	dihydrogenfosforečnan lithný
CaH_3IO_6	trihydrogenjodistan vápenatý
$\text{K}_2\text{H}_4\text{TeO}_6$	tetrahydrogentelluran didraselný
$\text{Na}_2\text{H}_2\text{P}_2\text{O}_7$	dihydrogendifosforečnan disodný

O podvojných nebo **potrojných** solích hovoříme tehdy, obsahují-li dva, eventuálně tři druhy kationtů. Ty se v názvu i ve vzorci uvádějí ve stejném pořadí, a sice v pořadí rostoucích oxidačních čísel kationtů, při stejném oxidačním čísle v abecedním pořadí symbolů prvků:

KMgCl_3	chlorid draselno-hořečnatý
$\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$	uhličitan vápenato-hořečnatý
$(\text{NH}_4)_2\text{Cu}(\text{SO}_4)_2$	síran amonno-měďnatý
$\text{KFe}(\text{SO}_4)_2$	síran draselno-železitý

Smíšené soli obsahují alespoň 2 druhy aniontů, které se v názvu i ve vzorci uvádějí v abecedním pořadí symbolů prvků, nebo centrálních atomů.. Protože oxidy O^{-II} a hydroxidy OH^- lze rovněž pokládat za anionty, tvoří se obdobně názvy i **oxid-** a **hydroxid-** soli:

$\text{CaCl}(\text{ClO})$	chlorid-chlornan vápenatý
$\text{Ca}_5\text{F}(\text{PO}_4)_3$	fluorid-tris(fosforečnan) pentavápenatý
$\text{HgCl}(\text{NH}_2)$	chlorid-amid rtuťnatý
Hg_2IN	jodid-nitrid dirtuťnatý
$\text{MnO}(\text{OH})_2$	oxid-dihydroxid manganičitý

BiI(O)	jodid-oxid bismutitý
$\text{Pb}_3(\text{CO}_3)_2(\text{OH})_2$	bis(uhličitan)-dihydroxid triolovnatý
$\text{Th}(\text{ClO}_4)(\text{OH})_3$	chloristan-trihydroxid thoričitý

V hydrátech solí vystihujeme počet molekul krystalové vody jednoduchou řeckou číslovkou a název soli dáváme do 2. pádu:

$\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$	heptahydrát síranu železnatého
$\text{Na}_2\text{CO}_3 \cdot 10\text{H}_2\text{O}$	dekahydrát uhličitanu sodného
$\text{NH}_4\text{Cr}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$	dodekahydrát síranu amonno-chromitého
$\text{CaSO}_4 \cdot 1/2\text{H}_2\text{O}$	hemihydrát síranu vápenatého.

Úkoly: Pojmenujte: KIO_4 , $\text{Ca}(\text{IO}_3)_2$, $\text{Mn}_2(\text{SO}_4)_3$, HgCrO_4 , LaBO_3 , $\text{Bi}(\text{ClO}_3)_3$, CaTeO_3 , BaMnO_4 , $(\text{NH}_4)_2\text{MoO}_4$, $\text{Ca}(\text{MnO}_4)_2$, Na_3TcO_5 , NH_4ReO_4 , CaBeO_2 , $\text{Ca}_5(\text{IO}_6)_2$, NaClO_2 , $\text{Mg}_2\text{P}_2\text{O}_7$, $\text{Sc}_2\text{Si}_2\text{O}_7$, $\text{Ag}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$, $\text{K}_2\text{S}_2\text{O}_7$, $\text{Th}(\text{NO}_3)_4$, $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$, HgHAsO_4 , NH_4HCO_3 , $\text{Be}_3\text{Al}_2(\text{Si}_6\text{O}_{18})$, $(\text{NH}_4)_2\text{Fe}(\text{SO}_4)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, $\text{KAl}(\text{SO}_4)_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$, $\text{AlO}(\text{OH})$, $\text{Bi}(\text{NO}_3)\text{O}$, $\text{NaNH}_4\text{HPO}_4 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$.

Napište vzorce: síran rubidný, dusičnan palladnatý, siřičitan zinečnatý, hydrogensíran rtuťnatý, boritan sodný, boritan železitý, síran thallitý, dihydrogendiarseničnan nikelnatý, tetrafosforečnan dimanganatý, tetraboritan vápenatý, hydrogenuhličitan barnatý, síran amonno-nikelnatý, dodekahydrát síranu lithno-tytritého, hydroxid-síran bismutitý, dichlorid-oxid zirkoničitý.

e. Thiosloučeniny

Názvy sloučenin, které jsou odvozeny formální záměnou atomu O za atom S, se tvoří z názvu výchozí sloučeniny předponou thio-:

Na_2SO_4	síran sodný	$\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$	thiosíran sodný
KOCN	kyanatan draselný	KSCN	thiokyanatan draselný
BaCO_3	uhličitan barnatý	BaCS_3	trithiouhličitan barnatý
$(\text{NH}_4)_3\text{AsO}_4$	arseničnan triamonný	$(\text{NH}_4)_3\text{AsS}_4$	tetrathioarseničnan amonný

Chemické vzorce:

Chemické vzorce se sestavují podle určitých pravidel ze symbolů prvků. Pomocí vzorců vyjadřujeme chemické složení látek, ve zjednodušené formě elektronovou strukturu i prostorové uspořádání atomů v molekulách. Podle druhu a množství informací, které nám poskytují, rozlišujeme následující typy chemických vzorců:

a. Stechiometrické vzorce

Jako synonymum se používá též označení vzorce sumární nebo empirické, protože jsou odvozeny na základě výsledků chemické analýzy sloučenin. Postup výpočtu bude naznačen v kapitole 4. Jedná se o nejjednodušší typ vzorců, které vystihují pouze molární poměr atomů tvořících sloučeninu.

Příklady: $\{\text{P}_2\text{O}_5\}$, $\{\text{CH}\}$, $\{\text{CH}_2\}$, $\{\text{CH}_2\text{O}\}$, $\{\text{AsS}\}$, $\{\text{SCl}\}$

b. Molekulové vzorce

Určují se jako celistvý násobek vzorce stechiometrického na základě stanovení molární hmotnosti vhodnou fyzikálně-chemickou metodou (s použitím plynových zákonů, osmometrie, kryoskopie, ebullioskopie apod.). Poskytují pak informaci o počtu a kvalitě atomů tvořících základní jednotku sloučeniny, molekulu.

Příklady: P_4O_{10} , $\text{H}_3\text{P}_3\text{O}_9$, C_2H_2 , C_6H_6 , C_2H_4 , C_4H_8 , $\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$, $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$, As_4S_4 , S_2Cl_2 .

c. Racionální strukturální vzorce

Vystihují ve zjednodušené formě základní strukturální uspořádání molekuly zdůrazněním

přítomnosti a seřazení funkčních skupin v látce.

Příklady: $\text{Ba}(\text{OH})_2$, $(\text{NH}_4)_2\text{SO}_4$, $\text{Bi}(\text{NO}_3)_2(\text{OH})$, $\text{CH}_3\text{CH}(\text{CH}_3)\text{CH}_2\text{CH}_3$, $\text{C}_6\text{H}_5\text{NH}_2$, $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, $\text{CH}_3\text{CH}(\text{NH}_2)\text{COOH}$.

d. Elektronové strukturní vzorce

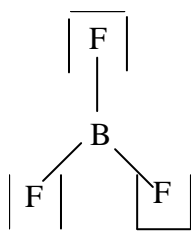
Při omezeních, daných jednak nutností nákresu v rovině papíru, jednak použitou zjednodušující symbolikou popisují rozmístění atomů tvořících molekulu a jejich zjednodušenou elektronovou konfiguraci. Předem pečlivě zvažujeme, které z vazeb v popisované sloučenině jsou **iontové** a které jsou **kovalentní**. Rozmístění atomů v prostoru, tzv. atomovou konfiguraci, je třeba předem znát a napsat (např. „kyselé“ vodíkové atomy v kyslíkatých kyselinách jsou vázány přes atom kyslíku). V dalším postupujeme takto:

- sečteme počet valenčních elektronů všech atomů tvořících molekulu nebo ion a upravíme podle toho, zda se jedná o kation, nebo anion, získaný počet dělíme 2 a obdržíme počet elektronových párů;
- elektronové páry rozdělíme do napsaného skeletu atomu jako páry vazebné (jednoduché a násobné kovalentní vazby) a páry nevazebné, přičemž se snažíme respektovat tzv. Lewisovo oktetové pravidlo;
- nepárový elektron, přítomný v částicích s lichým počtem valenčních elektronů, znázorňujeme tečkou (.);
- rozdíl mezi počtem valenčních elektronů volného atomu a vázaného atomu vystihujeme jako tzv. formální náboj. Součet formálních nábojů je roven náboji iontu nebo nule (u nenabitých molekul). Rozdělení formálních nábojů v napsaném vzorci nesmí být v hrubém protikladu k rozdílům v elektronegativitě poutaných atomů.

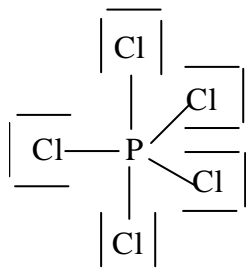
Nenaplnění „oktetového pravidla“ pozorujeme u sloučenin, v nichž centrální atom má buď nízký počet valenčních elektronů (ze II. a III. skupiny), nebo naopak vysoký počet valenčních elektronů (z V. – VIII. skupiny).

Ze symetrických vlastností atomových orbitalů podílejících se na vzniku kovalentních vazeb (viz kapitola 6) vyplývá, že v jednoduchých částicích nemůže z centrálního atomu vycházet více násobných vazeb, než jedna trojná nebo dvě dvojně vazby.

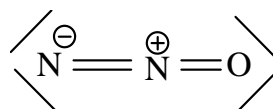
Příklady: BF_3 , 24 valenčních elektronů, 12 párů, na atomu B nedodrženo oktetové pravidlo:

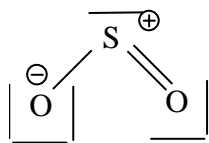
PCl_5 40 valenčních elektronů, 20 párů, na atomu P nedodrženo oktetové pravidlo

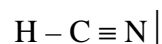
N_2O 16 valenčních elektronů, 8 párů

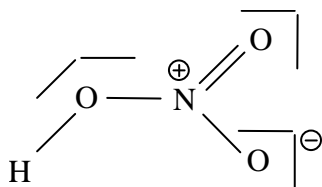
SO₂ 18 valenčních elektronů, 9 párů

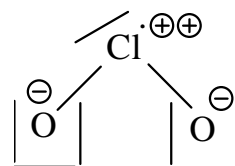
HCN 10 valenčních elektronů, 5 párů

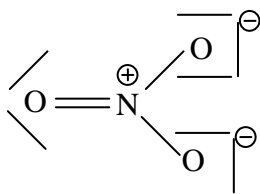
HNO₃ 24 valenčních elektronů, 12 párů

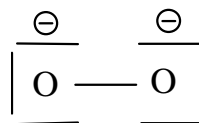
ClO₂ 19 valenčních elektronů, 9 párů
a 1 lichý elektron

KNO₃, iontová sloučenina: K⁺NO₃⁻,
samotný NO₃⁻ 12 elektronových párů:

BaO₂, iontová sloučenina: Ba²⁺ O₂²⁻
7 elektronových párů

e. geometrické vzorce

Představují v podstatě náčrtek kuličkového modelu částice (molekuly nebo iontu) a poskytují tak nejnázornější představu o geometrickém a prostorovém uspořádání atomů, tvořících částice. Pro větší upřesnění mohou být doplněny popisem s udáním délky vazeb v pm a úhlů svíraných vazbami na skutečné částici.

Úkol: Napište elektronové strukturální vzorce následujících molekul nebo iontů:

H₂O, CO₂, NH₃, O₃, NH₄⁺, SO₄²⁻, ClO₃⁻, NO₂⁻, H₂S, CCl₄, PCl₃, H₂SO₄, HClO, SOCl₂, ClF₃.

Sestavování a řešení chemických rovnic

Chemické rovnice slouží k popisu chemických reakcí a základním předpokladem jejich správného sestavení je znalost, jaké zplodiny při reakci daných výchozích látek vznikají. K tomu je nezbytné jednak zvládnout v odpovídajícím rozsahu obecné partie o chemických reakcích (klasifikace, reakce acidobazické, reakce oxidačně-redukční apod.), jednak konkrétní systematickou chemii výchozích látek.

Po správném sestavení chemické rovnice docílíme řešením toho, že

- v obecném případě počty atomů všech prvků jsou na obou stranách shodné,
- u iontových rovnic navíc součet nábojů iontů na obou stranách je shodný,
- u oxidačně–redukčních rovnic navíc počet elektronů přijatých redukovánými látkami musí být roven počtu elektronů odevzdaných redukujícími látkami (jinými slovy: počet elektronů přijatých oxidujícími látkami musí být roven počtu elektronů odevzdaných oxidovanými látkami).

Podle náročnosti a metodiky se řešení rovnic rozpadá na řešení rovnic, u nichž nedochází ke změnám oxidačních čísel prvků (neredox), a řešení rovnic oxidačně–redukčních.

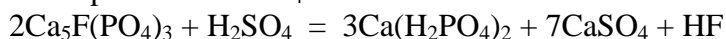
Řešení neredox–rovnice se provádí postupnou bilancí zastoupených prvků. Jeden ze stechiometrických koeficientů se zvolí a ostatní se bilancí dopočítají. Ukáže-li se v průběhu řešení volba koeficientu jako nevhodná, postačí obvykle rozšíření násobením. Není nezbytné sestavovat soustavu rovnic o mnoha neznámých, jak je uváděno v jiných příručkách, neboť při obecném řešení takových soustav se ukazuje, že mají nekonečně mnoho řešení a že je stejně nutné jeden ze stechiometrických koeficientů volit jako parametr a ostatní pak dopočítat. Na ukázkou uvádíme následující příklad:

Volíme P jako výchozí prvek, který budeme bilancovat, protože poskytne přímo poměr nejsložitějších vzorcových jednotek:

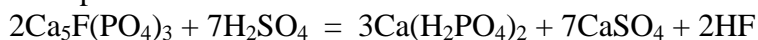
Bilancí Ca dopočítáme CaSO_4 :

Bilancí SO_4^{2-} dopočítáme H_2SO_4 :

Bilancí F dopočítáme HF. Počty atomů vodíku a kyslíku na obou stranách rovnice poslouží ke kontrole správnosti řešení:

Příklad:

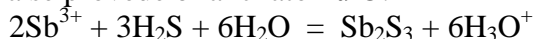
Bilance Sb:

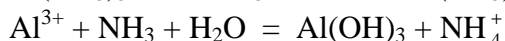
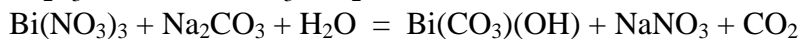
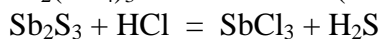
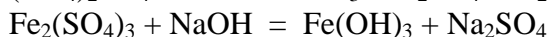
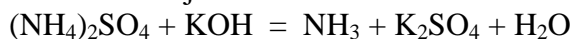
Bilance S:

Bilance nábojů iontů, potom atomů H a dopočítání stechiometrického koeficientu pro vodu, kontrola se provede bilancí atomů O:

Úkoly: řešte následující chemické rovnice:

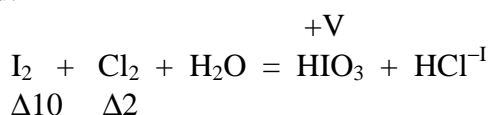

Při řešení oxidačně-redukčních rovnic se po sestavení levé a pravé strany rovnice postupuje obvykle takto:

- určíme oxidační čísla a jejich **úhrnné změny** připadající na **vzorcovou jednotku** oxidované a redukované látky,
- poměr vzorcových jednotek oxidované a redukované látky se upraví podle nejmenšího společného násobku změn oxidačních čísel tak, aby se srovnal počet vyměněných elektronů při oxidačně-redukčním ději,
- po určení stechiometrických koeficientů u oxidované a redukované látky se doplní na pravé straně rovnice vše, co z nich vzniká,
- další výchozí látky (obvykle nejvýše složka třetí) se dopočítají:
  - bilancí úhrnného počtu nábojů iontů (u iontových rovnic),
  - bilancí kationtů hydroxidů (např. K^+ , probíhá-li reakce v prostředí KOH) nebo aniontů kyselin (např. SO_4^{2-} , probíhá-li reakce v prostředí H_2SO_4),
- stechiometrický koeficient pro H_2O se dopočítá bilancí atomů H,
- provede se kontrola shody obou stran, obvykle bilancí atomů O.

Podle typu a počtu výchozích látek se celý postup může zjednodušovat.

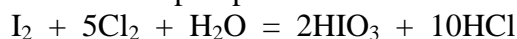
Příklad:

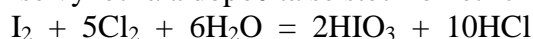
Každý atom jodu se oxiduje o $5 e^-$, celá molekula o $10 e^-$; každý atom chloru se redukuje o $1 e^-$, celá molekula o $2 e^-$. Nejmenší společný násobek je 10. Počet předaných elektronů se srovná takto:

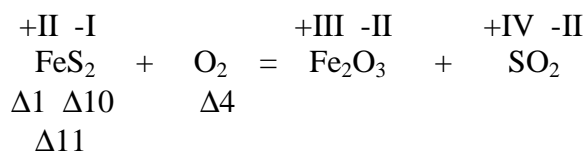
Podle bodu **c** se doplní pravá strana:

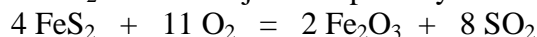
Bod **d** se vynechá a dopočítá se stechiometrický koeficient pro H_2O :

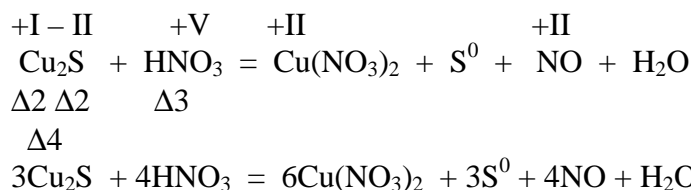
Příklad:

Každý atom S v S_2^{2-} se oxiduje o $5 e^-$, atom Fe^{II} na Fe^{III} o $1 e^-$, celkově na vzorcovou jednotku FeS_2 o $11 e^-$. Nejmenší společný násobek je 44, řešení rovnice je následující:

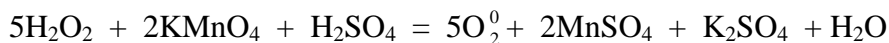
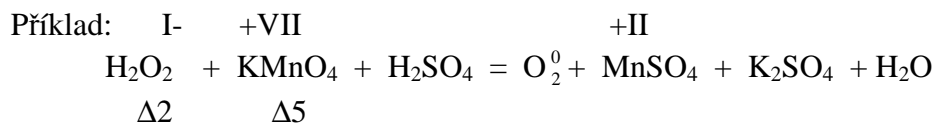

Příklad:

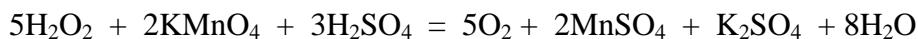

Po úpravě podle bodu **c** vidíme, že HNO_3 se spotřebuje nejen na oxidaci Cu_2S , ale i na tvorbu $Cu(NO_3)_2$, po bilanci dusíku připočteme dalších 12 molekul HNO_3 . Celkově získáme:

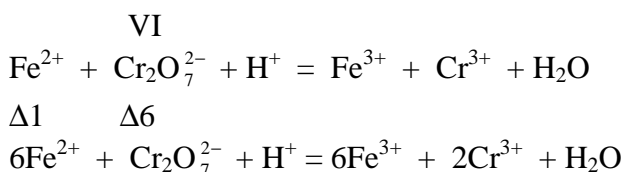

Stechiometrický koeficient u H_2SO_4 se dopočítá podle počtu SO_4^{2-} na upravené pravé straně rovnice:

Příklad:

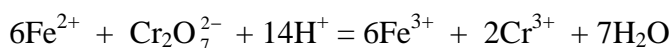
Železnatá sůl reaguje s dichromanem (2-) v kyselém prostředí, vzniká sůl železitá, chromitá a voda:

Počet vodíkových iontů se dopočítá bilancí nábojů:

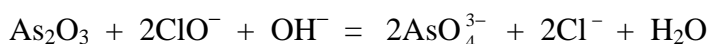
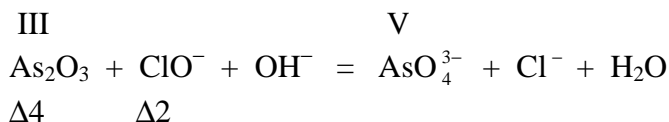
$$6 \cdot 2 - 2 + x = 6 \cdot 3 + 2 \cdot 3$$

$$x = +14$$

Příklad:

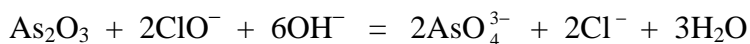
Oxid arsenitý reaguje v alkalickém prostředí s chlomanem, vzniká arseničnan(3-), chlorid a voda.

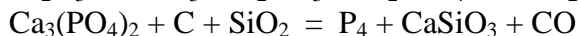
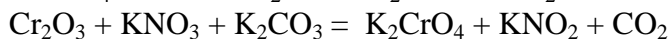
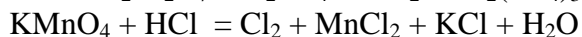
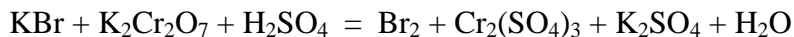
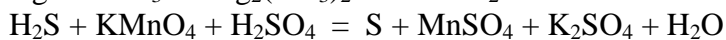
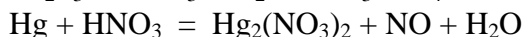
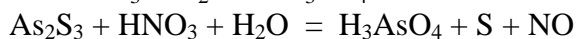
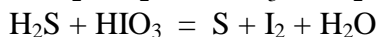
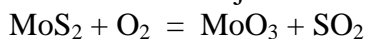
Počet hydroxidových iontů se dopočítá bilancí nábojů:

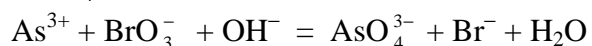
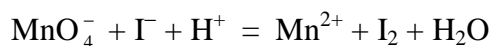
$$-2 + x = 2 \cdot (-3) + 2 \cdot (-1)$$

$$x = -6$$

Úkoly: A. Řešte následující rovnice:

B. Sestavte a řešte následující rovnice:

1. Jod reaguje se zředěnou kyselinou dusičnou, vzniká kyselina jodičná a oxid dusnatý.
2. Sulfid arsenitý reaguje se zředěnou kyselinou dusičnou, vzniká síra, kyselina trihydrogenarseničná a oxid dusnatý.
3. Kyselina bromovodíková reaguje s konc. kyselinou sírovou, vzniká brom a oxid siřičitý.
4. Sulfid měďný reaguje s kyselinou dusičnou, vzniká síra, dusičnan měďnatý a oxid dusnatý.
5. Disulfid železnatý reaguje s kyselinou dusičnou, vzniká síran železitý, kyselina sírová a oxid dusnatý.
6. Arsenitan triměďný reaguje s kyselinou dusičnou, vzniká dusičnan měďnatý, kyselina trihydrogenarseničná a oxid dusnatý.
7. Dichroman didraselný reaguje s konc. kyselinou chlorovodíkovou, vzniká chlor, chlorid chromitý a chlorid draselný.
8. Jodid draselný reaguje s dichromanem didraselným v prostředí kyseliny chlorovodíkové, vzniká jod, chlorid chromitý a chlorid draselný.
9. Síran chromitý reaguje s peroxidem vodíku v prostředí hydroxidu draselného, vzniká chroman draselný a síran draselný.
10. Oxid manganičitý se taví s dusičnanem draselným a uhličitanem draselným, vzniká manganan draselný, dusitan draselný a oxid uhličitý.
11. Oxid olovičitý reaguje se sulfidem molybdeničitým a kyselinou dusičnou, vzniká kyselina molybdenová, síran olovnatý a dusičnan olovnatý.
12. Manganistan reaguje se solí železnatou v kyselém prostředí, vzniká sůl manganatá a železitá.
13. Olovnatá sůl reaguje s chlornanem v alkalickém prostředí, vzniká oxid olovičitý a chlorid.
14. Chromitá sůl reaguje s chlornanem v alkalickém prostředí, vzniká chroman a chlorid.
15. Jodičnan reaguje s jodidem v kyselém prostředí, vzniká jod.
16. Sirovodík reaguje s oxidem siřičitým, vzniká elementární síra a voda.
17. Chlornan vápenatý reaguje s kyselinou chlorovodíkovou, vzniká chlor a chlorid vápenatý.
18. Brom s hydroxidem draselným za horka poskytuje bromid draselný a bromičnan draselný.
19. Chlorečnan draselný s kyselinou sírovou poskytuje kyselinu chloristou, oxid chloričitý a hydrogensíran draselný.
20. Disulfid železnatý reaguje s peroxidem sodným, vzniká oxid železitý, síran sodný a oxid sodný.
21. Sulfid rtuťnatý reaguje s kyselinou dusičnou a chlorovodíkovou (tzv. lučavka královská), vzniká chlorid rtuťnatý, kyselina sírová a oxid dusnatý.
22. Dusitan draselný reaguje se zinkem v prostředí hydroxidu draselného, vzniká amoniak a tetrahydroxozinečnan draselný, $\text{K}_2[\text{Zn}(\text{OH})_4]$.
23. Tellur reaguje s kyselinou chlorečnou, vzniká kyselina hexahydrogentellurová a chlor.
24. Fluorid bromitý reaguje s vodou, vzniká brom, kyselina bromičná a kyselina fluorovodíková.